

УДК 811.112.2'37'366'373.7'373.612.2

ЗООНІМИ ЕКЗОЦЕНТРИЧНОГО ТИПУ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Володимир Рудий

Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню структурно-морфологічних та семантико-номінативних властивостей екзокомполітів-зоонімів німецької мови. У результаті комплексного аналізу виділені найбільш частотно вживані лексико-семантичні групи цих зоонімів та продуктивність їхніх словотвірних моделей.

Ключові слова: екзоцентричний, зоонім, метонімія, метафора, словотвірні моделі.

Під екзоцентричними складними словами у філологічній літературі розуміють такі утворення, які експліцитно не виражають позначуваний денотат. Інакше кажучи, суб'єкт (тобто предмет, який означає складне слово) не названий всередині складного слова, а знаходиться поза ним [10, с. 89]. Так, наприклад, у словоскладеннях *Nashorn*, *Rotauge* центр значення лежить поза ними, тому що вони не означають “*Nase mit Horn*” чи “*rotes Auge*”, а тварину з рогом на носі – носорога та рибу з червоними очима – плотицю.

Цей тип складних слів позначається також терміном багуврігі, взятим із давньоіндійської граматики. Слово багуврігі дослівно означає “багато рису” (*bahu* – багато, *vrihi* – рис), вірніше кажучи, “той, хто має багато рису”, тобто – багач. У лінгвістичній літературі їх інколи називають ще й посесивними складними словами, тому що вони позначають який-небудь предмет (переважно живу істоту) шляхом вказування на характерну ознаку, якою володіє даний предмет: *Rotkopf* – *roten Kopf* (*habend*), *Grünschwanz* – *grünen Schwanz* (*habend*).

За формою це детермінативні складні слова. Компоненти з'єднані між собою за принципом підрядності. Перший компонент визначає, конкретизує значення другого компонента, виражаючи його ознаку, число тощо, наприклад: *Blaukehlchen*, *Breitzahn*, *Neunauge*. Другий компонент є визначуваним. Між ними існують, як правило, атрибутивні відношення. Ці відношення можуть виражатися також генетивним атрибутом: *Schwanenhals*, *Bocksauge*.

Щодо граматичного роду складних слів цього типу, то він, так само як і в ендоецентричних детермінативних словоскладеннях залежить, як правило, від основного слова: *der Dornschwanz*, *der Spitzschnabel*. Але інколи рід цих іменників залежить не від основного слова, а від поняття, яке вони виражають: *der Breitohr*, хоч основне слово середнього роду. У ролі перших компонентів таких утворень виступають переважно основи іменників, прикметників, числівників і значно рідше дієслів та прийменників.

© Рудий В., 2008

При розгляді моделі **іменник + іменник** впадає у вічі те, що перший компонент у багатьох випадках містить у собі порівняння, при цьому об'єкт порівняння і образ порівняння семантично пов'язані між собою за зовнішньою схожістю: *Hundskopf* – назва риби, голова якої подібна до морди собаки, *Schwalbenschwanz* – метелик, крила якого подібні до хвоста ластівки. Це так званий тип *Comparatio compendiaria* – грам. скорочене порівняння (коли властивість одного предмета порівнюється не із відповідною властивістю другого, а з самим предметом уцілому) [6, с. 166].

Перший компонент таких слів може бути метафоричним. При здійсненні метафоричного перенесення обов'язково присутньою є також сема “подібність”. Причина полягає, мабуть, у тому, що словоскладення цієї моделі намагаються надати першому компоненту “прихованого прикметникового характеру”: *Sichelschnabel – ein Vogel, dessen Schnabel sichelartig ist* – птах, дзьоб якого подібний до серпа; *Seidenschwanz – ein Vogel, dessen Schwanzgefieder seidenählich ist* – птах із оперенням хвоста, що нагадує шовк.

У деяких складних словах цієї моделі перший компонент може стояти у посесивному відношенні до другого компонента. Разом з тим останній компонент знаходиться у посесивному відношенні до істоти, яку він позначає: *Grindschnabel* – птах, який має на дзьобі струп, точніше кажучи, який має дзьоб із струпом. Е. Фабіан [6] назвав складення цього типу подвійно-посесивними (*Doppelpossessiva*). У такого роду словах також наявний “прихований прикметниковий характер” першого компонента: *Dornrücken – ein Fisch, dessen Rücken dornig ist* – риба, спинка якої колюча. Перший компонент таких композитів, як правило, метафоричний: *Goldstrich, Silbermund*. Можлива також метафоризація другого компонента та метонімізація: *Ordensband, Pfauenauge*.

Зооніми, які утворюються за моделлю **прикметник + іменник** найбільш продуктивні у сучасній німецькій мові. Прикметник, який виступає першим компонентом, означає переважно колір, форму, розмір: *Braunkehlchen, Blaufuss, Dickkopf, Langschnabel*. Другим компонентом виступають здебільшого іменники, які позначають частину організму тварини. Оскільки композити такого типу являють собою найменування цілого за частиною (*pars pro toto*), їхнє значення має метонімічний характер.

Модель **числівник + іменник** також досить продуктивна. У ролі першого компонента вживаються лише кількісні числівники, здебільшого у межах першого десятка: *Einohr, Dreiflügel, Siebenschwanz*, за винятком *Vierhundertzunge, Tausendfuss*.

Композити-зооніми, що утворюються за моделлю **дієслово + іменник** менш продуктивні. Дієслівний перший компонент приєднується до другого, як правило, без сполучного елемента (*Schüttelkopf, Springfuss, Fühlnase*). Лише зрідка у цих складних словах можна спостерігати наявність сполучного елемента *e*: *Bebeschwanz, Nagemaul*. У деяких з них перший компонент може сприйматися як форма імператива: *Wippschwanz, Wippsterz – wippen* – гойдати, *Schwanz, Sterz – хвіст* – плиска чорноголова, трясихвістка; *Wendehals – wenden* –обертати, крутити, *Hals* – шия – крутиголовка.

Модель **прийменник + іменник** непродуктивна. До складних слів цього типу можна віднести *Ohnemund, Ohnehaupt, Ohn(e)schwanz*.

Детальніше й наочніше уявлення про продуктивність структурних типів зоонімів, зафіксованих нами, дає табл. 1.

Таблиця 1. Продуктивність структурних типів німецькомовних зоонімів: SN – Substantivstamm, SA – Adjektivstamm, SZ – Zeitwortstamm, SV – Verbalstamm, Präp – Präposition, Suf – Suffix.

№ п/п	Модель	Кількість	Відсоток
1	SN + SN	273	39.1
2	SA + SN	270	38.5
3	SZ + SN	56	8
4	SV + SN	33	4.7
5	Präp + SN	4	0.7
6	SN + SN + SN	7	1
7	SN + SA + SN	3	0.4
8	SA + SN + SN	3	0.4
9	SN + SZ + SN	2	0.3
10	SN + SN + SN + SN	1	0.1
11	SN + SN + Suf	10	1.4
12	SA + SN + SN + Suf	33	4.7
13	SN + SA + Suf	1	0.1
14	SZ + SN + Suf	2	0.3
15	SV + SN + Suf	1	0.1
16	SN + SA + SN + Suf	1	0.1
17	SA + SN + SA + SN + Suf	1	0.1
	Разом:	701	100

Результати підрахунку показують, що кількість двокомпонентних зоонімів значно перевищує кількість зоонімів усіх інших типів разом узятих (91,1%). Малопродуктивними є трьохкомпонентні екзокомпозиції (1,11%). Чотирьохкомпонентних виявлено всього 2, що складає 0,2%. Складнопохідні дво- і трьохкомпонентні утворення із суфіксами – *chen*, - *lein*, - *el*, - *er* становлять 6,7%. Серед них зафіксовано лише один зоонім із зворотним порядком компонентів: *Kehlrötchen*.

Досліджуючи семантико-компонентні властивості екзокомполітів-зоонімів, можна констатувати, що в номінативному полі “тварини” ведучими є зовнішньорозрізняльні ознаки: колір, форма, розмір, кількість (51,6%), на другому – квалітативні та локативні (48,4%).

Вивченням і систематизацією зоонімів займався видатний шведський природознавець К. Лінней. У своїй праці “Sistema Naturae” він зафіксував 4236 видів тварин. Із спеціальних лексикографічних досліджень, присвячених цій проблемі, необхідно назвати термінологічний словник В. Пфайфера [12], в якому зібрано і згруповано німецькі назви тварин за їх видами (*Spezies*), щоб краще розпізнати мотиви, які спричинили ці найменування.

Зооніми екзоцентричного типу, вибрані нами із енциклопедій, номенклатурних словників та творів художньої літератури, можуть бути поділені на 5 лексико-семантичних груп: ссавці (*Säugetiere*), птахи (*Vögel*), риби (*Fische*), комахи (*Insekten*), плазуни, рептилії (*Kriechtiere*, *Lurche*). Значна частина екзокомполітів виступає у

ролі назв хребетних тварин. До найвідоміших з них належать: *Nashorn* – носоріг, *Langarm* – гібон, *Kurzkopf* – тагуан короткоголовий, *Stummelfuss* – куцоніг, *Langschwanz* – лусковець довгохвостий, *Zwerghufeisennase* – підковець малий та ін.

Зустрічаються також назви безхребетних тварин, зокрема комах: *Blaukopf* – подвійка синьоголова, *Dickkopf* – головчак, *Grosskopf* – прядка непариста, *Gabelschwanz* – дивоглядка велика, *Schmalbauch* – крицячок, *Tagpfauenauge* – метелик павине око. Крім комах у словнику зоологічної номенклатури знаходимо ще такі назви безхребетних, як: *Scharfauge* – гострозор, *Tausendfuss* – густоніжка, *Rotschwanz* – гусениця. Із назв птахів нам відомі: *Rotkehlchen* – кропив'янка, рудянка, *Rotbein* – кулик, бекас, *Blaukehlchen* – синьоголовка білопляма, *Rotschwanz* – горихвістка, *Kreuzschnabel* – шишкар, *Seidenschwanz* – омелюх, *Gartenrotschwanz* – горихвістка-лисушка. Із назв риб можна назвати: *Rotauge* – плотиця, *Neunauge* – міного струмкова, *Kaulkopf* – бобець-головач, *Rundmaul* – круглоротик, *Rotfeder* – чернуха, *Goldschleie* – лин золотий і багато інших.

Лише невелику кількість екзокомполітів-зоонімів можна зустріти в художній літературі. Вони зустрічаються переважно в казках і є своєрідними синонімами нейтральних слів. Так, у казках Ф. Вольфа як назви дятла вживаються слова *Blaukopf* і *Schwarzkopf*, у казках братів Грімм – *Rotkopf* як назва півня, у Г. Фаллади – *Klapperbein*, *Falschbein* як назви курки та деякі інші. Найчастотнішими компонентами таких утворів у вибірці, що нараховує 701 лексему, є назви птахів, риб та плазунів.

Серед усіх видів композитних зоонімів на першому місці стоять назви птахів (32,5), на другому – назви риб (19,1), на третьому – назви плазунів (17,9). Серед номінативних засобів цих екзокомполітів переважають зовнішньорозрізняльні ознаки, зокрема колір, форма, розмір.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що зооніми екзоцентричного типу як витвір народної мови є складовою частиною термінологічної лексики сучасної німецької мови. За своєю структурою це складні та складнопохідні слова. Абсолютна більшість з них утворена на основі комплексного механізму метафоричної та метонімічної номінації.

1. Степанова М. Д., Чернышева И. И. Лексикология современного немецкого языка. – М., 1962.
2. Рудий В. Г. История немецких экзоцентричных сложных слов. Канд. дис. – Львів, 1965.
3. Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. Ч.І. ДВУ. – К., 1927.
4. Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури, Ч.ІІ, ДВУ. – К., 1927.
5. Щоголів І., Паночіні С. Словник зоологічної номенклатури. Ч.ІІІ, ДВУ. – К., 1928.
6. Латинско-русский словарь. – М., 1976.
7. Fabian E. Das exozentrische Kompositum im Deutschen. – Greifsw., 1931.
8. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1976.
9. Helmut C. Die deutschen Pflanzen und Tiernamen – Heidelberg, 1957.
10. Henzen W. Deutsche Wortbildung. – Halle, 1947.
11. Kleine Enzyklopädie. Deutsche Sprache. Bd.II. – Leipzig, 1970.
12. Pfeifer W. Wörterbuch der deutschen Tiernamen. – Berlin, 1963.

ZOONYMS OF EXOCENTRIC TYPE IN GERMAN**Volodymyr Rudyi**

The article deals with the structural-morphological, semantic and nominative characteristics of the exocentric zoonyms in German. In such compounds the determinatum is outside the structure in question. It is only implicitly understood, but not formally expressed. The most frequently used lexical-semantic groups of the zoonyms as well as the productivity of their word-forming models have also been studied.

Key words: exocentric, zoonym, metonymy, metaphor, word-forming models.